

Stéphane Audoin-Rouzeau – Anette Becker: 1914–1918 Az újraírt háború

Ford., előszó: Fislí Éva. *L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2006. 217 old., 2300 Ft (Atelier füzetek)*

Az első világháború történetírása nagyjából követte a XX. század történettudományának általános tendenciáit. Az első publikációk túlnyomórészt katonai, diplomáciai, belpolitikai és gazdasági kérdésekről szóltak, az 1960-as évektől kezdve viszont – először brit kutatóknál – a világháború társadalomtörténete, majd az 1980-as években a kultúra- és mentalitástörténete került előtérbe. Így a nyugat-európai történészek egy része közel került ahhoz, hogy a világháborút eltávolítsa, eloldja a nemzeti keretektől, s valamiféle egyetemes, de legalábbis összeurópai válságfolyamat részeként mutassa be. Erre utalnak az olyan, lassanként közhellyé váló címek is, mint például az „Európa az új harmincéves háború korában: 1914–1945”, bár ezt a kifejezést már Winston Churchill is használta. Az 1990-es évek történész-nemzedékének szemléletét pedig döntően azok a viták formálták, amelyek a XX. század legalapvetőbb vonásaként jelölték meg a korlátlan erőszakot, a vérfürdőket, a népirtást – nyilván nem függetlenül az aktuális ruandai vagy boszniai tapasztalatoktól. A „rövid” XX. század nem is Szarajevótól Szarajevóig, hanem az örmény genocídiumtól Srebrenicáig tartott.

Két jeles francia szerző a kulturális antropológia nagyon átfogó nézőpontjából és az ezredforduló posztmodern történeti megközelítéseit, fogalomhasználatát alkalmazva gondolta

és írta újra a nagy háború történetét. (A 2000-ben publikált francia eredetiben újra megtalálták (*retrouver*), a 2002-es angol fordítás szerint megértették (*understanding*) a háborút.) Bőven merítettek az Annales-iskola eredményes, inkább a társadalom- és a kultúrtörténetet favorizáló hagyományából, a Maurice Halbwachshoz kapcsolódó „kollektív emlékezet”-teóriákból, továbbá azokból a nacionalizmus-kutatásokból, amelyek szintén a nemzeti emlékezetet (és jelképeit stb.) helyezték a vizsgálódás középpontjába.

Mindez számos ok miatt lehet érdekes és fontos a magyar olvasónak. Egyrészt azért, mert az első világháború nálunk elfelejtett korszaknak számít – mintha 1918–1919, majd Trianon és végül a második világháború oly mértékben homályosította volna el e négy évet, hogy legfeljebb előzményként vagyunk hajlandók rövid pillantást vetni rá. Pedig közhely, hogy minden, ami a XX. században rossz és tragikus volt, 1914-ben kezdődött; George Kennan amerikai diplomata és történész sokat idézett mondása szerint a nagy háború a XX. század „őskatasztrófája” lett. Másrészt pedig azért, mert a hazai olvasó roppant keveset tudhat mindarról, amit az utóbbi évtizedek történetírása elért: még mindig Galántai József régi és már megjelenésekor sem nagyon korszerű – döntően a diplomáciára és a hadtörténetre koncentrált – műveit adják ki újra, a téma modernebb megközelítéseit legfeljebb egy-egy tanulmány jelzi, szakfolyóiratokban.

De lehet-e olyan összefoglalást írni a nagy háborúról (a franciák ma is ezt az elnevezést használják), amelyben nincsenek hadjáratok, sőt csaták és csatahelyek is csak elvétve, nincsenek benne hadvezérek és politikusok, tulajdonképpen még politikai események sem? Értelemszerűen a nemzeti keretek elhanyagolhatók; a „totális” háborúban, minden totálissá és egyetemessé válik. Stéphane Audoin-Rou-

zeau, a pikárdiai és Anette Becker, a párizsi egyetem professzora szűk 180 oldalon kizárólag a társadalmi és a kulturális-mentális struktúrákat elemezve „találta meg” a világháborút. Az első részben a katonák és a civilek elleni erőszakot, a másodikban (*Keresztes háború*) az erőszak ideológiáit és magát a háborús kultúrát, a harmadikban a kollektív és a személyes gyászt vizsgálta. Csakis az érdekelte őket, ami „alulról”, a frontkatoná, a hadifogoly, a civil résztvevő, a gyászoló özvegy szemszögéből látható, és természetesen forrásait is ehhez igazították (levelek, naplók, emlékbeszédek, a katonák által készített tárgyak stb.). Úgy érzem – bármilyen meglepőnek, szokatlannak tetszhet is magyar szemmel ez a vállalkozás –, elmondható, hogy így is meg lehet alkotni a nagy háborút (ha nem is a „történetét”), sőt számos oldala biztosan jobban megragadható, mint eddig. (Azért az ide kívánczok, hogy az 1990-es évek az esemény- és személyiség-központú történetírás új fellendülését hozták.) Mindenesetre feltűnő és meglepő, milyen kevéssé támaszkodtak a szerzők a nagy francia elődökre: a hivatkozott „szemléletformáló” műveket rendszerint Norbert Elias, George Mosse, John Keegan, sőt Sigmund Freud írta; előfordul Georg Grosz és Otto Dix neve is, de például Marc Ferro először 1969-ben kiadott klasszikus szintézisét egyetlen egyszer említik – noha éppen a párizsi tudós elemezte úttörő módon a „felszabadító háborút”, az „elképzelt háborút” vagy a „totális háborút”.

Az erőszak-fejezet mértéktartó: egyfelől jelentősen kitágítja az áldozatok körét, másfelől rögzíti, hogy még a szélsőséges erőszak és a tömeges halál sem idézte elő „minden norma teljes eltűnését” (39. old.). A szerzők – örvendetes módon – az erőszak által érintettek körének kiszélesítése ellenére sem csatlakoznak az „áldozatok versengésének” szerintük újabban rendkívüli méreteket öltő áramlatához. Természetesen jelentős helyet kap

a „nőörténet”, de nem burjánzik el mértéktelenül. A keresztes háborúról szóló rész egészen újszerűen tárgyalja az egyházak szerepét és a vallásosság alig vizsgált témakörét. Felismeri, hogy a faji felsőbbrendűség eszméje már 1914-ben rendkívül fontosnak bizonyult, mintegy megelőlegezve a két világháború közötti évtizedek ideológiai divatját. A németek nem szüntek panaszkodni a francia oldalon feltűnő, színes gyarmati csapatok miatt, a franciák viszont egyszerűen leszögezték: „vagy emberek vagyunk, vagy németek” (119. old.). Egy francia tudós, bizonyos dr. Berillon 1915-ben tette közzé a német faj testszagának sajátosságairól szóló munkáját, melyben leszögezte, hogy „a mai német faj” „organikus jellegzetessége”, hogy túl sok váladékot termel, amivel egyes állatfajtákhoz áll közel – magyarul büdös (87. old.). Nem mellékesen: Audoin-Rouzeau és Becker szerint az efféle, állítólag a gyakorlati észlelésen alapuló teóriák „ténylegesen áthatották” a francia társadalmat (uo.). Mármost arról nem tudok, hogy a „fajok” eltérő szagáról nálunk is olyan komoly tudományos kutatások folytak volna, mint a franciáknál, de arról igen, hogy a fajhigiéné, a fajnemesítés és a faji egészségtan szerepe, valamint ezekhez kapcsolódva a turánizmus ideológiája nagyon felértékelődött az első világháború Magyarországon.

Ami a „posztmodern” fogalomhasználatot illeti, a könyv hemzseg az olyan kifejezésektől, mint trauma, terror(izmus), gyászmunka, az emlékezet helyei, anómia, kognitív törés, reprezentációk, totalizálódás, a front spiritualitása, a patriotizmus misztifikálódása stb. Mindez okozhat „kognitív” problémákat a nem eléggé edzett magyar olvasónak, amiről helyenként Fisli Éva fordítása is tehet. Bár láthatóan nagy igyekezettel – és többnyire sikerrel – oldotta meg a nehéz szöveg, az újszerű kategóriák átültetését, azért akadnak alig érthető, sőt néhol egészen érthetetlen mondatok. Komoly

erőfeszítéssel talán felfogható, hogy „Hiszen valóban minden jel arra vall, hogy a reprezentációk keretei, melyek 1914 július végén, augusztus elején kristályosodtak ki, amikor még semmit sem tudtak az eljövendő háborúról, és amit [?] meghatározott a csak csekély veszteségekkel járó rövid háború képzete, széles körben fennmaradtak az 1914-es év és a következő esztendő veszteségei, valamint a nem csupán a csapatoktól, de már – és egyre inkább – a polgári lakosság körében is követelt áldozatok hatalmas volta ellenére.” (83. old.) De például: „Hiszen alig van különbség a háború e különféle hitformái között” (108. old.) nyilván a nem eléggé gondos korrektúra miatt maradt a szövegben. Egyébként sem tűnik meggyőzőnek a „reprezentáció” szó elburjánzása, amely minden lehetséges és lehetetlen összetételben (a reprezentációk keretei, a reprezentációk talapzata, a reprezentációk rendszere) előnti a szöveget. Lehet, hogy ez egyszerű fordítási kérdés: az angol kiadásból ezeket jórészt kigyomlázták, s nem is hiányoznak senkinek. De mégis arra gyanakszom, hogy itt a „posztmodern” történetírás szemantikai, sőt talán történetfilozófiai problémájába botlunk, amibe éppen ezért csak egészen érintőlegesen bocsátkoznék. Mert érteni vélem, hogy semmilyen jelenség és esemény nem vizsgálható tisztán, hanem azonnal és önmagától egyfajta szemléleti vagy értelmezési keretbe illeszkedik. Nincsenek tények, csak reprezentációk; nincsenek események, csak struktúrák és narratívák. De ha ez igaz is, mire megyünk vele, miképpen „operacionalizálható” ez a kategória, ha egyszer *minden* „csak” reprezentáció? Az embernek néhol a filozófiai képzetekről folyó ismeretelméleti viták jutnak eszébe (mondjuk Locke korából), más helyek mintha a marxizmus „hamis tudat” fogalmát idéznék fel – határozottan azt érzem, hogy a kategória parttalaná váló alkalmazása nem könnyíti, inkább nehezíti a megértést.

A munka minden egyetemességét elismerve, az olvasó csak megnézi, vannak-e magyar vonatkozások. Kettőt sikerült találnom: egyszer a Hanák Péter által feldolgozott „népi leveleket” említi, de minthogy nem az eredetiből – hanem Eric Hobsbawmtól – idéz, mondandójukat teljesen félreérti. Ha valami nem jelenik meg a levelekben, az a kettős monarchiával szemben kialakított nemzeti identitás (88. old.). Még korábban, a civilek elleni brutalitás leírásánál találkozhatunk az osztrák–magyar katonaság Szerbiában – főként asszonyok és gyerekek ellen – elkövetett kegyetlenségeivel, amelyekről 1919-ben adta közre beszámolóját dr. Reiss lausanne-i professzor (46–47. old.). Ezek igazságtartalma a szerzők szerint „éppoly támadhatatlan, mint amennyire elviselhetetlen” – bár más forrást, mint dr. Reisst nem említenek. Volna ebben dolga a magyar történettudománynak (a nyugatiak nagyon alaposan kutatták a belgiumi „atrocitásokat”), mert a rémségekről terjedő hírek bizonyosan hatottak a versailles-i béketárgyalások idején. Mellesleg Josef Redlich osztrák politikus és történész háborús naplója már 1914 őszén „faji háborúként” (*Rassenkrieg*) említette a délvidéki szerbek elleni atrocitásokat. (*Schicksalsjahre Österreichs 1908–1919. Das politische Tagebuch.* H. Böhlau Nachf. Graz, 1953–54. I. köt., 280. old.) Azt pedig John Reed – az orosz forradalom híres szemtanúja – állapította meg 1916-os háborús útikönyvében, hogy „a magyarok voltak, nem az osztrák-németek, akik ezeket az atrocitásokat elkövették – a magyarok, akik mindig is a szerbek ellenségei voltak. [...] A magyarok visszatértek barbár őseik, a hunok szokásaihoz.” (*War in Eastern Europe: Travels through the Balkans in 1915.* Phoenix, London, 1999. 45–46. old.)

„Az újraírt háború” hátsó borítójára a magyar szerkesztők azt írták, hogy megközelítései, értelmezései „*mutatis mutandis* a magyar példára is gond nél-

kül alkalmazhatók”. Hogy alkalmazni kellene őket, azzal maximálisan egyetértek; hogy ez gond nélkül menne, azzal semmiképpen. Mert egyre erősödött az az érzésem, hogy Audoin-Rouzeau és Becker könyve csak látványosan egyetemes értelmezése a világháborúnak, valójában nagyon is nyugati, közelebről francia szemmel néznek – ami persze nem meglepő. Példáik többsége francia vagy német, elvéve brit; a keleti front és a keleti hátsó ország ritkán kerül a látókörükbe. Ez még mindig nem volna baj, hiszen a legtöbb jelenség valóban kiválóan összehasonlítható. A gond szerintem ott van, hogy egyszer sem teszik fel a kérdést: kik nyerték meg a háborút, és miért éppen ők. Ugyanis világosan kiderülne – hadd nézzek még egy pillanatra magyar szemmel –, hogy a nemzet sokat emlegetett „szent egysége” nálunk már kezdetben sem bizonyult olyan erősnek, mint Franciaországban vagy Németországban, hogy a belső konfliktusok korábban kezdődtek, és élesebbek voltak, hogy a könyvben annyiszor említett „újramozgósítás” (1918-ban) a Monarchiában nyomokban sem létezett. „1918 e tekintetben a hadviselő társadalmak ismételt elköteleződésének éve” – írják (90. old.), tudomást sem véve arról, hogy Oroszország már régen a forradalom mellett köteleződött el, Ausztria–Magyarország hadserege és hátsóháza pedig szintén felbomlóban volt. Úgy vélem, jelentékeny különbség volt a nyugati és a keleti háború és a háborús tapasztalatok („reprezentációk”) között – sőt úgy is fogalmazható, hogy a nyugati demokráciák és a keleti nem demokráciák között –, amit egy első világháborúról szóló, mégoly tömör és egyetemes feldolgozásban is feltétlenül figyelembe kell venni. A könyv egyik legfontosabb „üzenete”, hogy a patriotizmus, a nemzeti elköteleződés az egész háború folyamán nagy mozgósító erőt jelentett – mi mással lehetne magyarázni a lövészárkokban eltöltött 50 hónapot? De ezt a következtetést

nem szabad túláltalánosítani: az elköteleződés csak azokra a társadalmakra lehetett igaz, amelyek elég homogénak bizonyultak, erős középosztállyal, demokratikus intézményekkel, liberális közszellemmel, továbbá mentesnek a súlyos nemzetiségi konfliktusoktól.

Audoin-Rouzeau és Becker művét tehát nem tartom a nagy háború új egyetemes történetének, ám a fenti kritikai megjegyzések ellenére fontos megerősíteni, hogy *Az újraírt háború* jelentős, szemléletformáló könyv, amelynek megközelítéseit érdemes alkalmazni, érveit célszerű megfontolni. Különösen sikerültnek vélem a két világháború összevetését az erőszak szempontjából, illetve annak hangsúlyozását, hogy az első mennyire hatott a másodikra. Ahogy Omer Bartov holokauszt-kutató írta: „A második világháború haláltáborai elképzelhetetlenek tünnek az 1914–1918-as nyugati front mechanizált mészárszéke nélkül.” (*Stalinism and Nazism. Dictatorships in Comparison*. Cambridge University Press, Cambridge, 1997. 117. old.) *Az újraírt háború* megmutatja, hogy a két világháború közötti kulturális kapcsolatok sokkal szorosabbak lehetnek, mint eddig hittük.

BIHARI PÉTER

Wilhelm Dilthey: A filozófia lényege

Ford., utószó: *Csejtei Dezső, Juhász Anikó. Attraktor, Gödöllő–Máriabesnyő, 2007. 153 old., 1900 Ft*

Wilhelm Dilthey műveit az európai filozófia identitásválsága időszakában írta. Az idealizmus sokat emlegetett összeomlásával – amely 1831-ben, Hegel halálával ugyan valóban kezdetét vette, ám természetesen nem egyik napról a másikra valósult meg – a (német) filozófiai törekvések nagy álma, a rendszeralkotás, lassan a múlt kódéba veszett. A filozófiai tudat emancipá-

ciója a rendszerre törekvéstől belső kényszernek engedelmessé vált, de egyben kifejezte a kor új tudományeszményét is. „Tudományt a rendszer helyett”, illetve „történelemtudományt a történelemfilozófia helyett” – hangzott a jelszó. A *történelem* valóban a XIX. század egyik legkedvesebb témája. Felfedezése elsősorban magának Hegelnek köszönhető ugyan, a történelemtudomány új törekvései azonban éppen arra irányultak, hogy a spekulatív idealizmustól eltávolodva a történelmet mint a tiszta tények terepét megszabadítsák a hegeli dialektika mákonyától és a filozófia elsődleges tárgyává tegyék. Mi köze a filozófiának a történelemhez? Nagyon is sok, hiszen a megismerésben, s még inkább az ember megismerésében érdekelt filozófia jól teszi, ha ahhoz fordul, amiben az ember lényege mindig is kifejeződött: a történelemhez. Johann Gustav Droysen híres szavai a korban közhelynek számítanak: „a történelem az ember magáról való tudata, amelyben önmaga tudatára ébred. A történelem korszakai az ön-, világ- és istenmegismerés stádiumai. A történelem az emberiség önmagáról való tudása, önmaga bizonyossága.” (*Historik*. Textausgabe. Frommann – Holzboog, Bad Cannstatt, 1977. 357. old.)

Dilthey a szellemtudományok megalapozására irányuló törekvéseiben nem csekély mértékben a droyseni gondolatok örököse, filozófiai alátámasztója. Ezen örökség a historizmus nevet viseli, amelyet – akárcsak a XIX–XX. századforduló neokantianizmusát – ma sokan meglehetősen igaztalanul a filozófiatörténet eredményekben szegényes, törekvéseiben igénytelen és jelentőségében marginális mozzanatának tekintenek. Holott a historizmus kérdésfelvetése és a történetiség problematizálása a század későbbi hermeneutikai filozófiáinak szempontjából – elég itt Heideggerre és Gadamerre utalni – kulcsfontosságú. Herbert Schnädelbach tömör meghatározása szerint a historizmus